

ҮЕНИҢ БАЙДАЛЫНГА ДУУШТУР

ТРАНСПОРТ. Оң ажыгалынын дугайында, үезинде дугайында айтырыкта хары ыңдыг-ла берге эвес. Чүге дээрте чурт иштинде да, даштыкжы-даа хөй-хөй тонна чүктөргө хунуң чыгыс сөөртүл чедирип, чурт иштинче кирип ап-даа турар болгай бис. Ынчангам ол-ла бүгүгө кол черип транспортчу-лар ээлеп турары чугаажок. Транспортчуларын бе-лен эвес, эрес-шудургу ажылынын ачымында хөй-ле ажалдар кылдынып турар. Чүк-даа сөөртүлгө, пассажирлер-даа аргыштырмалык чүгө оларынч тунелди болдууш турар-ла болгай. Транспортчу-ларын ажылын чон ынчангам хундулар, оларга бүгү-ле эки чүктөргө күзөр боор чүв.

эң эргежок чугула чүктө-рин чүгө автотранспорттук дузазы-биле республикаже кннр сөөртүп ап турар-ла болгай бис. Ынчангам авто-мобиль транспортуун бис-ке чедирип турар ачы-дузазы дыкка улуг деп чугаалап ол-дур чылдагааным-даа ынча. Бир эвес демир-орук тран-спортту турган болза, байлал дыкка чини турары чугаажок. Россия Федерациясында тран-спорттун ол хевари чок эвези-н черлерини бирээзи бис-тин республика болуп турар-дыр. Ынчангам кол-ла чүктөү Саян артында бистин рес-публикаже чүгө автотран-спорттук дузазы-биле кннр

хуусааларда чорутууш, кен чымдымдан бо нөртүт-лөр дыкка эвез-даа болаа, Уениң байдалыга дууштур бо баса-ла эвез эвес чүк-нөр-дир. Пассажирлер аргышты-рынч айтыргылары база автотранспортчуларга хамаар-жыр беле эвес айтыргылар-ын бирээзи дээрн билдингер болгай. Ам ол талазы-биле байдал кандыгы? Хоорайта-ла, кожууннар-даа чо-раам дынаарга, пассажирлер аргыштырмалык айты-ргыларында хестер черле эвез эвес. Ылангыч ол хестерини колдуунда хөй кези бистен хамаарыпнас чылдагаанардан болтулаан

ар авто-бүдүрүгелери 1307,7 муң пассажирлерин аргыштырган болуп турар. Ол — эрткен чылдын бо үезинде турганында база дыкка куду. Ылангыч Хову-Аксының автотранспорт бү-дүрүгелеринин коллектив эрткен 9 айларда пассажир-лер аргыштырмалык пла-нын 121,4 хуу күсүткени сөөртүлгө. Оон дараазында Шагаан-Арынын болгаш Кы-зылдың, Ак-Довурактын ав-то-бүдүрүгелери чоруп ту-рарлар.

Чыл санында-ла Авто-мобиль транспортуунда ажал-дакчыларын хуну дем-дөгөп арттырып турарымыс чыныч апарган болгай. Амгы байдалдарымыс каш чыл бурдунар турганымыс-биле кннч деп дээр боор. Ынчан бүгү-ле чүвө шуут өскө тур-ган үе-ле болган. Амгы бай-далдарымыс чеже-даа берге болза, ажил дөмей-ле чо-руп турар, ошү чүгө Уениң байдалында дууштур чоруду турарымыс чугаажок. Чижек кылдыр чугаалаарга, моң мурунда чылдарда бүгү ажалдарын баш удур плаанна-нар, а ол плаанчы күсүл-дөзүн болуп-чогур-биле кон-трольдар чүвө-ле болгай. Ол плаан күсүттинмейн баар болза, халал-ла болганы ол — бажым-биле дорт харылаар плаан сен. Ажил дээр пегел-де ам-даа ол хевээр-ле бол-гай, ынчалза-даа ол бүгүңү арга-хевари ам үлкен-биле өскөрдөгөн кннч бурзуңге билдингер апарган. Ынчанга-м киши бурзу харылаар чустоктуң, ол черинде ажал-дың нишга байдалы тодар-гай билар журутук.

Даарта — Автомобиль транспортунун ажалдакчыларынын хуну

Эрткен 9 айларда респу-бликаның автобүдүрүгелери база кол чүктөргө респу-бликаже кннр сөөртүл дээрн айтырган болган. Оларын мааа күзөргөсө мын-да: 1 болгаш 2 дугаар авто-транспорт бүдүрүгелери эрткен чылдын бо үез-биле деннээрге, чүк сөөртүлгө-зиниң ажалдарын дыкка эвезеткен болуп турар-дыр. Ынчалза-даа ол автобүдүр-гелер чүк сөөртүлгөзин тус-тузунда 281, 372 муң тон-нага боттадырган. Ылангыч Шагаан-Арынын «Тран-спортчу» өшпөтөгөзөниң, Хову-Аксының автобүдүрүгө-лөринин чолочуларынын кы-ламык ажилын мааа черле боттаар аргы эвес деп бодалар мен. Ичинде-биле бо автобүдүрүгелерин чолочу-лары республикаже 1007,4 тонна чүктөү сөөрткөн. Эрт-

болур-дур. Автобустанын барган черлеринде ача ха-маарышкан чогуру байдал-дарын ол черлерин уду-ртуучулар тургузар алаары чугаажок. Корум-чурум ай-тырмын база чамдык чер-лерде чедир шиттирлөвөн турары харандаттыр-дыр. Ынчангам автобустанга өзирк удустар олар, пассажир-лерге амыр-дым берес бол-дулар чүдүлдер база эвез эвес-тир.

ТЭЦ-те Хову-Аксының чогумчалыг-дыр. Ынаар хөмүрү Хову-Аксы АТБ-нин, Кызылдың 2 дугаар автобүдүрүгелери-нин машиналары сөөртүп турар. Кызылдың ЧЭТ-те байдал дыкка берге турганын бил-дир болгай силер. Чоонку хун-верде ынаар хөмүр-лашты ла-жып эвезелен. Ам бо хунвер-де ында 25 муң тонна хөмүр чедиртинген. А каш-ла хо-нук бурунгаар ачаа чүгө 10 муң тонна хөмүр-лаш тур-ган чүв болгай. Ынаар хөмүр сөөртүлгөсү ам улам-чыллал турар.

Бистин республикависта транспорттук бүгү хевирле-риден чүгө автомобиль транспорту эң кол черип э-леп турар деп чугааладымыс частыргы болбазы билдин-гир. Чүгө автомобиль тран-спортунда, а агаар транспор-ту-даа, хөм транспортунда ажалдап-ла турар болгай. Ынчалза-даа амгыдаа ажалдардын

АВАМ ДУГАЙЫНДА

Сарыг бүрү дүжүп турда, кезиң төрөн черин, төрөң дузазын сактыр боор чүвө-дир. Хөкүм Хелдергемиң бол-дурмыга, хадымырлап чытнап чыккан, чоңу бодаларын, диннээр дээр аш-чөмү, эг-хөдүң, аргамчы-кижениң, ошк-дарымын белеткенип турган-даа дег. Хөчө ча-кымда өлгөн аам алгы-ке-чекни чугаап, эттең, тоңуң даараан, кидиң салган, эрдик-шайын, ыт-кадың ыткан, ааркы-курдуң кур-даны-кадырлаң, саржаң-чек-чезиң куткан, чай чок-ла тур-ган ышкан. Хөкүмү авамың ерек кырында кылды чоң авам ажы-херэ артып кал-ды. Эгер хөк, баарга көк кердериңге чек-сизен оон хуула береп күжү-ле ол-гай. Авам хөкүңүң мо-дө эг арттырып каан чагай ачууларын элдин, уруг-тарымын, күдө-хүреңим-биле күжү-не черлик-шайлаар, арга-каторуң болду чың агаш, аш-чөмгө хөргөзүң чыныч апарган. Хамыдырган шайымыска чер-тин-шай биле ыт-кады салып ар бис, тайга согуламыс, ше-ре дамылы, койлуп, куду-малдык бодуламыс аман кнн-р. Чамдык аалдарга бар-гаш, хамыдырган шайын жип албас мен. Бора-кө, удуду дег шайын канчак жер боор. Кннчине төрөң авамың шаг-шааңдан сал-дыр дачын келген — сарыг дайы чок эвес, өбдериңиң чагай чачыңдыр уруг-арыга дамчыдары черде урук эвес ийн. Авам ду-гайында саның көрөйн. Кнн-чине авамын бактаар, мактаар эес, он үш аш-чөмдүң, ша-нды бергизине авамың кон-тра дээр тууду хоругдан, ара-бачкында-лаа, мал-а-арыңын, эг-сезиң куругла-рың хаварткан-даа болза, бисти экинчиден элтеңизин, арымыстан аштангаан оон билер, макалың-ла шөвөр, ажалдыр, чуга-сооттур кннч ифраан. Ам болуп чорудурум алды, Барын кожуулаа Кы-зыл-Мажадың суурда чүкк авазы Кыргысова Удук авазы-ла олчап — ажалдыр, шөвөр, эш-өөрүрүк. Эки жинчиди эш-өөрү хөй, үбүшкүмүң буурул-дуур. Убүшкүмүң хөвөтөн хан ашымчынынга соктурган, и ушкү хонунда карап өрүп, онгарып келген. Ан-дыраактын өмчилери чак-ыс-ла артка угамың тын алганым чугаалаар чы тыпнас өрүп четтирер и. Мугураш, ыткан-ка-кыткан кннчир өмчир-рини аттары айтырыл ав-амыс бурулуң-даа бол-вууса, Раиса Кыргысова нээ ушкыны бннчир өөр-тө өзө буурулду.

«ТӨӨГҮ БИЛБЕС — ТӨӨРЭЭР»

Школавыс эрткен оруу, бөгүңү ажил-херээ

Биң-Хем кожуунун төү Туран хоорай кннр чыл болдуңу тургустунгаңдан бөр 110 чылдан дем-дөгөп эрттирер деп турар. Тываның төөгүлүгү чер-лерин үлкен-биле элден бээр оюлбагыч чыл-дарын республика черлегил байлар эрттирер турары черле өөрүңүч. Бистин бургулардымыс: «Төрөл бил-бес — түрээр, төөгү билбес — төөрээр» деп чиге сөз-лөп каан болгай.

Туран хоорайга 2 орту-мак школа бар. Ийн дугаар-дыр ортумак школа бөгүн, октябрь 29-та, болуңуң тур-густунгаңдан бөр 55 чыл оюн демелген эрттирер.

1939 чылдын сентябрьла школа бирги өөреникчилери хулдоп алган. Ол дээр-ге аш-чөмүң үңүң-бннчине өөредил алыксаң бөлүүн арат чоңуң кузелиңиң бот-танганы ол. Школа дирек-тору Манзырчык Дана-й-овна Саман ол үеде эки ажилы дээрн ТАР өрени-биле шикнаткан, а школа республиканың аш-чөмүң Кызыл туңгун алган турган. Ол башкы амгыларынч сөөктү чылдарында Бай-Тайганың Төөлүгө чурттал-чораян, Школань ол үеде бир башкы Кыргыс Со-ломонович Мөңгөн 1941 чыл-да Тываның Араттын Ре-волюци шериңне полит-ажылдыкчы кылдыр келди-рин берген. Ол-ла күзүн Ле-нинградтын политиктиг үн-лншениңе лейтенант дужаалыг өөренип кирген.

1941 чылда школа дирек-тору Оюн Демчинең Сап-чай апарган. Партия ажал-дыңың шилчиг берениң-биле ол үр директорлазган. Оон соонла школа директору Эберктиң Суглуг-Хем чурт-туг Константин Болчаевич Баччыл-оол турган. Оон-биле калы Оюн Байн-оол-ович Санчал-оол, Лилия Самбуевна Дорту-оол, Се-мен Иркиевич Ламажик, Норуу Тарыевич Оюн, Адам Денгүр-Караевич Очур, Полина Васильевна Суханова, Раиса Ефимовна Лаптухова, Ксения Андреев-на Кочетова, Степан Сам-баевич Селеп-Доржу, Хе-лен Балчыл-оол, Александр Чамзыевич Кызыл-оол, Се-гей Сунтуевич Вабуу, Се-лен-Дамба бннчине суглар эрес-шүлчүгү ажилдап тур-ганнар. Обус кылдын баш-кызы улуг-чагай мага-бот-тук хол бүт бөмбүңүш тыпшоок ойнаар Василь-Лисков турган. Ол өөрени-кчилери башкылашпашан. Туранның олоңчелерин шери хөвөңге база өөредил турган. 1941 чылдын куду-нунда ол дайыңче эки тура-биле аштанмаккан.

1939-1942 чылдарда шко-ла 4 чылдыг эгш школа турган, а 1942-1958 чыл-дарда 7 чылдыг долу эвес ортумак школа апарган.

ул социал-экономикага хөжүмдөгөн улуг улуг-хууңу кириштирген Ми-хал Каң-оолович Дамчай, Башкылар бичи Бакаев институтта башкы Ольга Ондарова Манын-оол, эчи Татьяна Санаевна Кы-зыл-оол, телевидение, содун ажалдакчызы Сандро Да-ваевич Маады, амгы үеде бистин кожуунун чагы-орнычы даргасы Кара-оол Андреевич Маспык-оол, Эвурчун Сагылаа школа директору Маргыл-оол Ва-сылевич Дондул болгаш оон соондагы чылдарын дооңучулары эчи Людми-ла Байкараевна Ховалыг, артист-режиссер Алберт Хошмуңу, республиканын иштиги херектер сайдынын оралакчызы Дамдын Биче-оолович Ховалыг, Бай-Тай-га кожуунун иштиги херектер кидиэзиниң началь-чиги Сергей Комбу. Биң-Хемин иштиги херектер кидиэзиниң ажилдакчызы майор Николай Анай-оол-дуң болгаш оон-ла өскөлер-нин ат-сызы республикада билдингер.

1964 чылдан бээр школа катал долу ортумак школа болу берген. Бо уениң ду-гузунда Сарбаа Мажык-ооловна Достай, Борбач-оол Иргитович Араптаң, Зия Оюнова Белек-оол, Дина Байкараевна Чильчигашева, Антонина Викторовна Тич болгаш амгы үеде республи-каның өөредилге сайы-дыңы депшээр Валентин Байкараевич Хөвөңтей школының башкылар коллек-тивин билдингер удурут келген. Бо үеде кызымаккай шудурту, үр-туңнедиг ажилдап келгеш, хундулук лышташылга үнөң баш-кылар — Тамара Михай-лова Сидорова, Влади-мир Львович Федоренко, Александр Васильевна Ковалева, Дан-оол Дажиенч Ховалыг, Мамбар-оол Алия-евич Салчак, Дина Сергеев-на Шатохина. Школага эзин арттырып, эки ажал-дал чораш, өске ажалдары шилчиг берген башкы-ларымыс Илона Нориэтовна Хелин-оол, Екатерина Комбуевна Матеева дээр, оон-лаа өскөлер бар.

Мен бодум бо школыны 1976 чылда дооскан мен. Кожуунун бүгү сумулдары — Суш, Сесерлг, Ээрбек, Экк, Билелг болгаш ырак-кы Хуттен келген ынчан 8 класс дооскан бистениң ча-гыс 9 дугаар класска олов-каш чип дээр чалы анык чаа институт дооскан. Ты-важе ажилдадыр чоруткан лашкы дыл башкычы Татьяна Михайловна Еми-телинни даргасы бооп үр чылдарда ажилдап, кожуун-

мерова областа Юрга хоорайдан келген ол анык башкымыска ынаавыс-лаа хөчөк турган. Ол бир-ле содун чүдүл тып, биске сонуураткан хаара туулуп алган чорур кннч. Ын-чангамла школага эртнр турган урун чүл кээлдөгө-өңке-лаа, спортчу болгаш өскө-лаа маргалдаарга класкымыс ылгалып кээр тур-ган.

Язы-бүрү эртемеге биске билгилерин харам чокка өрүп чораян башкы-лардымыс — Аңчыма Мөңгө, Назынова Ооржакча, Борбач-оол Иргитович Араптаңга (эңир чылы бо башкымын Сунпак школыныга ажалы кннчегинде олуржур аас-кеңилге болду), Мамбар-оол Адыевич Салчакка, Елена Васильевна Морозова, Валентин Дмитриевич Чильчигашевке, Комбу Мелтер-оолович Белек-оол-ва, Мария Васильевна Се-динага илгертеп аргавыс чок. Ол ышкан агы-аңгы көлө черлерин келген бис-терин чагы-сүзү берип кел-ген башкыларымыс Анна Ивановна Кожкарова, Ел-енга Никифоровна Вебер, Дазар-ыс Оюнова Бал-чыл, Назын болгаш илгертеп өр-гөкчелчеп турган Болат-оол Иргитович Араптаң, школа директору Дан-оол Дажи-евич Ховалыг биске утун-дурбас.

1975-1980 чылдарда Ту-раннын ийи дугаар школа-зынга күш-культура конгуч сайзыраң турган. Ол үеде күш-культура чыкылары Сергей Ондарович Уйнук-оол, Аңчык Чаламбаевич Маады улуг ролью ойнаан-нар. Республикага болуп турган «Илгердин стартта-ла» деп спортчу маргалда-ларга тилээш, 1979 болгаш 1983 чылдарда ол маргал-даанын кннччилери 2 удаа бул Россиянын «Ар-кай болгаш «Орлең» ла-жыкчылар халас лыштан-гы болганар. Ол чылдарда школынан 3 өөреникчи — Марина Уйнук-оол, Ольга Дондул хаак спортчуга Россиянын спорт мастериңе кандидат атыг челип алганар.

1982 чылда школага Оль-га Михайловна Дамчайн удуруттуламыс. Ача-чурт-тун Улуг дайыңчы эки тура-биле чоруткан дайын-чыларга турсакаткан му-жай-өөрөл ажитынган. Кызыл ишчилер Тыванын язы-бүрү булунда чурт-тал чорубу эки тура-чыл-дык ужуражып, оларын сактышымыннар бннчип,

ЧАА МУЗЕЙ ЧАЛАП ТУР

Октябрь 30 — политин-тиг репрессияларга тавар-жып чораннарнын чырыт-кымыг сактымын хуну болгай. Кызыл хоорайның Комсомольская кудумчуу-нда № 3 бажының чаарт-пайн, ол-ла хевээр септеп, көрүштүг кылдыр дээрн: урулген черлерин эткен, ыш бажының ишти арыт кылды чугаалаан, сонгала, ишти шилдэн, шалалаң, кастактарың дозулап, бу-далан, лаштыгы ханаларың чараш шыгыгы эптөөп.

Ук бажыны шаанда 30 — 40 чылдарда политиктиг репрессиялар үезинде ту-турган кннчилери хоргу-лаарыңга ТАР-ның Иштиги хевектер яамызының «Ип-тики камеразы» — кара-бажыны кылдыр ажитып турган. Ынчангам ол ба-жының чаа музей кылдыр эде органгастаар дугайы. Да шиттирн «Мемориал» ийитилелдин баштаар чери хулдоп алган.

Музейни ажалдарының бзулары 1994 чылдын октя-брь 29-та, субботада, хун-дускунуң 12 шакта болур. Чаа музейни ажиткан до-раан октябрь 30-ге утунчу-турп митинг база болур. Ачаа келтирген Кызыл хоорайның болгаш респу-бликаның ол үеде найыс-лалга келген чурттакчыла-рын чаа музей чалап тур.

Монгуш КЫЗЫЛ-ООЛ,
Музейниң директору.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем кожуунун Ха-ныракада суму чагырчымыс.

Бо чылдын октябрь 29-та болур школының 55 чыл оюн демелгелерин бо школага ажилдап база өөренип чораннарны Туранның № 2 школа коллектив чалап тур.

Рога КЫЗЫЛ-ООЛ,
школада тыва дыл башкы-зы.

ЧОННУН АМЫДЫРАЛЫ — КОЛ АЙТЫРЫГ

Улуг-Хемге бир хонук

(Төмүзү, Эгеиз 1-ги артында)

турар милиция ажылдакчыларын хей кезин чаа ашык кижилер. Ажылдакчылардын ортумак назымы—27 хар. Ооң-биле кады милиция ажылдакчыларынын адресинге чондан кырып турар хомудалдар эвезээн деп, А. Г. Максимов демдегелдеп, амгы состав төлөткүч, перспективтик кадрлар-биле четчелетини, чедикшикни ажалдан болурун буюрду.

Кожуунда бүгү кем-херек үүлгедикшиктеринин 73 хуузу, ооң ичинде оорлаашкын талазы-биле 53 хуузу ажыктынып, илеретиниш турар. Моон мурунда колдуунда он хей кем-херек үүлгедик чорук Арыг-Үзүңгө таламалык турган. Ында ам 2 часток төлөзүн, бир хей-инти чуруму камгалаан шагдааны тургузуу, милиция туружун быжыгаан соонда, байдал чүгөртээ, Амгы үеде он берге байдалды берчир — Торгалгы. Аңаа ажылдар часток төлөзүн база тывылбай турар.

Шагаан-Арыг хоорайда 7 ажылдакчылык, бот-чарыдал үзүр-биле ажылдар эвезилер сергедир чер база доктамамал ажылдык байдалда турар. Бо албан черини, «ачы-дуазаны» алган хамааттылар бир хонукта 20 мулда 50 муң чедир торгоалдарын

албан төлеп, санажып алган, ам ол чер-биле байырлажып чардыр, Оон башка оларны салбас. Бо шагда чуу-даа чүе өртекит. Кожуунда 2 өдүрүкчү херекти истен турар. Өдүрткен болган өдүрүкчү кижилер биринде берген, Өдүрүкчүлерни чүгө тууду хоругдары арткап, Бажың оорлар орлар торук 42 хуу кызырлаган. Бажың оорлар колдуунда 15-тер 30 хар чедир назылгы, анык, куш-акыл кылыр үезинде кижилер болур. Бир кижини бажың оорлааны дээш, үп катап тутуш, судка кырып каарга, үп катап шенедеге шиткеп, чамдык кижилерни кем-херек үүлгеткени дээш суддалар чик шийдин турураан А. Г. Максимов демдегелээ.

Мал оорлар чорук кедереп турар. Ооң-биле чедикшикни демсезик дээш, шыраак, чаа транспорт херек. Кплдесте бар 6 машинаың 2-зи артажак эргилээ. 4 машина дун-хун чок ажылдарыңа чедикшик турар.

БАШКЫЛАР-БИЛЕ ЧУГАА

Октябрь 20-де суму чагыргаларының даргалары, улус өөредилге килдинзинг ажылдакчылары, школа директорлары-биле анжык чуугаа кожуун чагыргалың даргазы К. Т. Кууларын кабинетинге болган. Маанаа чугаалашкан кол айты-

рыг — албан, организацияларда, школаларда кышка белекелдиң байдалы.

Иниги-биле школаның кышка одаар чүүдү, одага системаларын бо кожуунда белекелди алганы ажырас, Торгалгы ортумак школаың кышка белекелди өскөндөрүн өкү. Дүвренчик байдал — Чааты школаыңда Чуд дээрге 6-7 атмосфера бажыңкыңыңа ажылдар котёлдарын 12 атмосфера бажыңкыңың суу долгалдыр нааскаа конканында котёлдор урелген. Катап септеге кылыр ажыл үнгөн.

Школаларда даңгык дуд, физика, төгү башкылары чедикшеп, ону шийтирилээр дээр-ле, бажың, акша айтырымыңа үскөп, бүтпейн баар. Малчың, хей өг-бүлелиң, эвезш орудалыг өг-бүлелерниң, интернаттар өөреникчилерниң идик-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Эге школа, хоорай болган кедээ суурлар школаларың башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Ол-аа хун Б. С. Шырап, К. Т. Куулар Торгалгы суур-нун өмнөтөгүнде, чунар-бажыңда, Култура бажыңыңда, садыгыңда, школаыңда, исли-садта кышка белекелдиң байдалы хынап, совхозтуң сүт-бааран фермазыңа барып, ажылдакчылар-биле учуражып, кожуна болган культура ажылдакчыларыңа хуралыңа ажыгыңа киришкенер.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Ол-аа хун Б. С. Шырап, К. Т. Куулар Торгалгы суур-нун өмнөтөгүнде, чунар-бажыңда, Култура бажыңыңда, садыгыңда, школаыңда, исли-садта кышка белекелдиң байдалы хынап, совхозтуң сүт-бааран фермазыңа барып, ажылдакчылар-биле учуражып, кожуна болган культура ажылдакчыларыңа хуралыңа ажыгыңа киришкенер.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Эге школа, хоорай болган кедээ суурлар школаларың башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Эге школа, хоорай болган кедээ суурлар школаларың башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

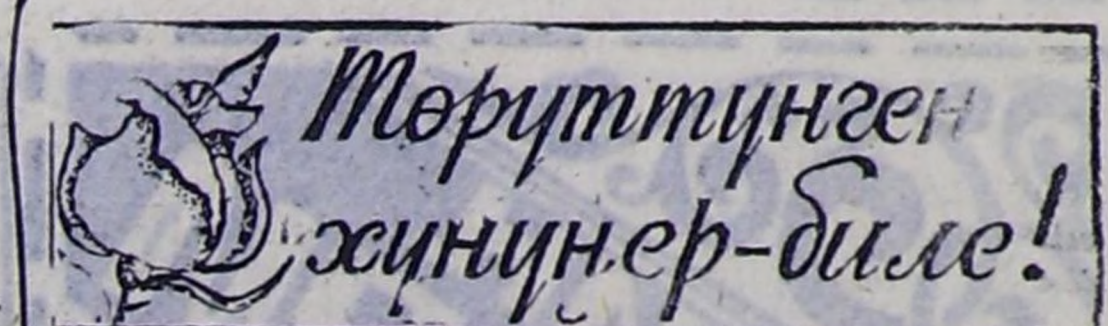
Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Эге школа, хоорай болган кедээ суурлар школаларың башкыларының шалы төлөвири, Арыска-биле аржыкка оруу, транспорт, бажың айтыры дээш, хей-ле айтырылары бо ажык чугаага чугаалашкан, сайгарың көргөн.

Иниги-биле кожуунун культура, албан черлери, школалары, өмнөтөгү кышка багай өвөс белекелтиңген. Тараа ажаадың, мал чөмөриңди белекелди доо-зулган. Саваң ажаадың, кыс күсүр чарандарыңа доос-турар, Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларыңа садары-биле кожуунун одаар чүүдү конторазыңа 5 муң тонна хөмүр-лаш курларын ичин мурунда Улуг-Хемге оң талазында «Эйлиг-Хем» совхозча, Эжымча, өк ышкан ЧЭТ-че хөмүр-лашты сөөртүрүн уламчылап турар, Болат-оол СААЯ.

Бистиң хундугу аавыс Пюра Доржуевна МААДЫР бо хундерде 80 харлап турар. Аавыс хей чылдар дургузунда Ак-Чараа суурунд өмнөтөгү санитарна болуп ажылдап көлгөн. Амгы үеде ол хундугу дыштанылгада болган Өвүр кожуунун Амдайтын суурда чурттап олурар. Буян-ныг аавыска оң төрүттүгөн хунун таварыштыр өзгө бажырың чедирбишаан, кан дег калдыкшылды, улуг назылы болурун чүрөтүштинг ханызыдан күзеливис.

Хундуге-биле ажы-төлу: Арнады, Артур, Валентина, Урана, Чодураа, күдөөлери Тимур, Орлан, Петр, Оюу-оол, кени Гада, думалары Тамара, Раиса, Шагдыр.

Бистиң өргим ынак аавыс Лалидаа Балбарович ДАМДЫН бо чылдыг октябрь 29-та 57 харлап турар, а ынак аавыс Зоя Михайловна ДАМДЫН ноябрь 8-те 52 харлап турар. Олар амгы үеде Өргин кожуунун «Мөргөн совхозунда» чурттап, малчынын ажылдап турарлар. Малчынын чымыштыг ажыдын олар кыды эгелзеден бээр 15 чыл ажып чоруур. Ынчанга ынак аавыска, аавыска олардын түртүгүн хунерин-биле холбаштыр чүрктинг ханызыдан өзгө бажырың чедирбишаан, кан дег калдыкшылды, бистиң аавыска ам-даа 100 хар ажып чурттаарын, биске үнелиг чагы-сөзүр бериш чоруурун күзеливис.

Оолдары, кенээттери, уругларынын ажы-төлу.

Кызыл хоорай чагыргалың саң-хөө килдинзинг эргелекчи Надежда Мөңгөевна ЧЫМБАНЫЧ октябрь 29-та төрүттүгөн хуну-биле холбаштыр аңаа чүрктинг ханызыдан өзгө бажырың чедирбишаан, харысалгалыг ажылдык чедикшиктерин, кан дег калдыкшылды, өг-бүлөдө, ажы-төлүңе аас-кекшинг сагыш-сеткилвиңгиз ханызыдан күзөп тур бис!

Саң килдинзинг ажылдакчыларыңдан.

АК ОРУКТУ КҮЗЕДИВИС

Өвүр кожуунда «Торгалгы» совхозка Петр Кудеркович САТ чолаачылап ажылдап эгелзеден бер 30 чыл болган. Амгы үеде совхозтуң гараж эргелекчи. Ол калды-даа марканың автомашинаың башкаар. Ынчанга 1982-83-84 чылдарда чолаачыларның кожуун, республика маргалдаларыңа чемпионнаан. Бистиң ынак аавыс хей ажы-төлүң сагыш чоангыр болган буянныг адамы. Ооң дөрт оолдарының үгү багаа чолаачылар.

Автомобиль транспортуңун ажылдакчыларың чаңчыл болган байырлаын болган Петр Кудерковичинг чолаачы ажыл-ижиниң 30 чыл юбилейин таварыштыр аңаа чүрктинг ханызыдан өзгө бажырың чедир, ооң кады ажылдап турар эш-өрөгүңе, чолаачы оолдарыңа ак орукту, ажыл-ижинге чедикшиктерин, амдырал-чурттагалыңа аас-кекшинг, кан дег калдыкшылды күзеливис!

Кызылда чурттап чоруур чуртагары Раиса, Валентина, Урана, Долоана, Азияла, күдөөлери Оюу-оол, Тимур, Вадим, Эдик.

БУЯННЫГ УГБАВЫСКА

Бистиң ынак угбавыс Калбак-кыс Оксепеновна ХОВАЛЫГ өөредилге шугуңуна 25 чыл дургузунда чагай ур-түндөлдүг ажылдап, чоңун хей ажы-төлу өртем-билтинг болган амдыралдыг делем орунуче кырып, өң-ке буянныг болган тайбын профессионалларын бирээзин өдилең чоруур.

Улуг-Хем кожуунда Ийн-Тал ортумак школазының эге класстарыңа ол үзүктел чок башкалап, араг чоңунг оолдарын, уругларын өөредип, кижиздиң көлгөн. Ооң өөредип каап сургуударының аразында кымык чок дээр: иже-нерлер, чолаачылар, башкалар, өмчелер, улус ажыл-атгының иязы-буру адырларының специалистер.

Өргим ынак угбавыс Калбак-кыс Оксепеновна сургуудаларыңа, оларын ада-велеңеринг хундугкедиг, чоңунг өдилең дүзүаргак. Угбавыска база бир чагай бодуну — болуңа болган өөреникчилеринг пөгелдери, сагыш чоангыры. Ынчанга оларынг хундугте ч чаалап алган. Угбавыс чүгө буянныг башкы өвөс харын 2 кыстың, 2 оолдун өргим ынак иези. Ажы-төлүн төлөдиг кижилер кылдыр маңдылар дээш, ол хей чүүлдерин кылып, өскө-лерге чагай үлөлерин көргүзүп чоруур.

Угбавыска соон салгап, ооң хундуглары база иязы-бүрү өртемдеринг башкалары-даа болдуузу. Бо талаа-биле угбавыска биске чагай ачы-хавызын база бар дээр-зин демдегээр күзээлтиг бол. Ол бистерни өөредип, кижиздинг, амдыралдыг делем орунуче үдөп кизи. Ынчанга угбавыска белик харысалгалыг, чымыштыг ажылдынга моон соңгаар-даа улуг чедикшикниң болурун, амдырал-чурттагалыңа аас-кекшинг, кан дег бажыг калдыкшылды чүрөтүштинг ханызыдан күзөп тур бис.

Думалары: Зоя, Владимир, Сергей, Николай, Геннадий, Мерген, Чечек.

КИНО

ОКТАБЬР 29-ТА

«НАЙБРА»: «Дургу» 10.00, 12.20, 14.40, 17.00. Видеоалага: «Өлүг адаан ойнакчылар чарыкы» 9.00, 11.30, 14.00, 16.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: Мультифильм чымыдым 12.00. «Сагыл четтиргениңг иерээзин помчаан адамы» 13.20, 16.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хүзөөлениң кыгызы-биле» (2 сериялыг) 13.00, 16.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хүзөөлениң кыгызы-биле» (2 сериялыг) 14.00, 17.00 шактарда.

ОКТАБЬР 31-ДЕ

«НАЙБРА»: «Кыс берүнүң элп көлгөн» (Польша) 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00. Видеоалага: «Парижте келген душук кыс» (Россия) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Айлан келген ызыгууртан» 10.00, «Дургу» 12.20, 15.00, 17.40 шактарда.

Республиканың Кызылда уран чуул школаның башкы Любовь Николаевна Хууракайын ачаы Николай Калбакович ХУУРАКАЙЫН аар араанының сөөлүндө 68 хардында мөчөөнни Тыва Республиканыг Култура, кино болган туризм иямызы, уран чуул школаның коллективни дыңатыпшаан, ооң уруг-дарыңа, чок кижилеринге болган төөдеринге хапы кажыдылды илергейлеп тур.

«Саян» «Сесердинг» совхозтарың мурунчак чолаачы чоран болган күш-ажылдыг хочуучу Николай Калбакович ХУУРАКАИ аар-берге аарында 68 хардында мөчөөнни Сесердинг суму чагыргамы, «Сесердинг» совхозтуң удуртулгаы дыңатыпшаан, ооң уруг-дарыңа, чок кижилеринге хапы кажыдылды илергейлеп тур.

АГАР САНЫ: «Тыва сойбанк» № 363505

Тыва Республиканың Пардалга болган инфомация галазы-биле Курне комитетинин тилгочу фиязы: Кызыл, Шетникти болган Краченко күдүмчү, зу. бажың № 1.

МЕДИДИВИДИЕ

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге

Октябрь 31-ден ноябрь 4-ке чедир

чечен фильм, 3-ку серияы, 1-ги кезээ.

21.25 Хууду коллекция. «Интунция» кинириде.

22.45 Чептүг чоруктуң үези.

22.45 Репортёр.

23.00 МЕДЭЭЛЕР.

23.25 Спортчу карусель.

23.30—23.33 Сылдыстар чугааларлар.

ҮШҮКҮ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал

17.45 Чаа шугуң. «Чаланас...»

17.55 Тайбын болган дайың.

18.30 Камгалал—911.

19.25 Чаштарын чугаалары.

19.55—20.00 Реклама.

Вторник

НОЯБРЬ 1

БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

6.30 ЭРТЕН.

9.00 «Роботтар дайыны», Мультисернал.

9.35 Америка М. Таратунуң көргөң-биле.

10.25 Копперт.

10.45—10.55 Пресс-экспресс.

15.50 Реклама.

15.52 МЕДЭЭЛЕР.

16.00 Хөгүг аялгалар.

16.30 Бистеринг аравыска, бичини уругларын аразыңа...

15.53 МЕДЭЭЛЕР.

17.00 Дижм.

17.25 «Өлөн болган уруглар».

17.52 МЕДЭЭЛЕР.

18.00 Орус сагыш-сеткил.

18.30 СВ-ниң тывызын.

18.40 Документалер болган салым-хуулар.

18.52 МЕДЭЭЛЕР.

19.00 Футбол.

19.30 «Черлик Роза», Телесернал.

19.55 ТЕМА.

20.40 «Тамчыктыг удучар, чаштар».

21.00 МЕДЭЭЛЕР.

21.50 Даштайгы холдардап.

21.50 Диргилерни кыгырып тур меп. Тилелгенн 50 чылынга. Уран-чечен фильм «Нормандия—Неман».

00.15— Ю. Никулин-биле алды көкээ. 4-ку кезээ.

01.00—01.40 «Ильозин» канал.

ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал

7.30 Формула—730.

8.00 МЕДЭЭЛЕР.

8.20 Автомтг.

8.25 Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур...

8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.

9.00 Өй-би-си-нин медээлери.

9.25 «Садыглаашкын бажыны».

9.40 «Санта-Барбара», Телесернал.

10.30 Клип-чачсар. «Кардинал» бөлүк.

10.40 Чептүг чоруктуң үези.

11.35 Телесолун.

11.40—12.00 МЕДЭЭЛЕР.

15.55 Дамчыдылгалар программазы.

16.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.20 «Уптекилер ортулуу».

Уран-чечен фильм. 4-ку серияы.

17.00 Оон-моон медээлери.

17.40 Хунун-не байырлап.

17.40 Шантгы.

17.40 «Дүзү-хөвир».

17.40 «Тыва» канал

18.20 МЕДЭЭЛЕР.

18.30 Школаны амдырал.

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге

Октябрь 31-ден ноябрь 4-ке чедир

24.45 Мультифильм.

19.10 «Айыл-халап-биле кожа».

19.40 МЕДЭЭЛЕР.

19.50 Тываның кинокракнарында.

19.55 Чаралдар.

20.00 МЕДЭЭЛЕР.

20.05 Тодаргай-биле.

20.20 «Санта-Барбара», Телесернал.

21.45 «Орус революцияның көрүчү».

21.50 Россияның театрлары. В. Шейфер — «Дегере чажыт».

22.50 Спортчу карусель.

23.00 МЕДЭЭЛЕР.

23.20 И-кук.

00.05 «Стриндберт Москвата хунери».

00.50—00.53 Сылдыстар чугааларлар.

ҮШҮКҮ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал

18.20 Алдын кош-дыргак.

18.55 Россияның ТВ-зинге В. Шаймивичин интервьюзу.

19.20 Клип-чачсар.

19.35 Фильмиң баштайгы көргүзү.

19.50 «Кым-даа уттугдурбаан».

19.55 — 20.00 Реклама.

Среда

НОЯБРЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

6.30 ЭРТЕН.

9.00 «Роботтар дайыны», Мультисернал.

9.25 «Черлик Роза», Телесернал.

9.35 Аян-чорукчулар клубу.

10.45 — 10.55 Пресс-экспресс.

15.50 Реклама.

15.52 МЕДЭЭЛЕР.

16.00 Көр, дыңна.

16.20 Харыялар.

16.52 МЕДЭЭЛЕР.

17.00 Компьютер-холл.

17.20 «Өлөн болган уруглар».

17.52 МЕДЭЭЛЕР.

18.00 МНР.

18.30 Айтырч демдээ.

18.40 Документалер болган салым-хуулар.

18.52 МЕДЭЭЛЕР.

19.00 «Чугула айтырылгар шагы».

19.30 «Черлик Роза», Телесернал.

19.55 М. Захаровтуң автор программазы.

20.40 «Тамчыктыг удучар, чаштар».

21.00 МЕДЭЭЛЕР.

21.40 Монолол.

21.50 «Иниги орукка немерде көлөр». Уран-чечен фильм. 1-ги болган 2-ги сериялары.

00.15 Ажык-херек дугайында медээлери.

00.52 Делегей бөгүн.

00.00 Фильмиң улаңчызы.

00.50 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР.

ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал

7.30 Формула—730.

8.00 МЕДЭЭЛЕР.

8.20 Автомтг.

8.25 Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур...

8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.

9.00 Өй-би-си-нин медээлери.

9.25 «Садыглаашкын бажыны».

9.40 «Санта-Барбара», Телесернал.

10.30 Клип-чачсар. «Кардинал» бөлүк.

10.40 Чептүг чоруктуң үези.

11.35 Телесолун.

11.40—12.00 МЕДЭЭЛЕР.

15.55 Дамчыдылгалар программазы.

16.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.20 «Уптекилер ортулуу».

Уран-чечен фильм. 4-ку серияы.

17.00 Оон-моон медээлери.

17.40 Хунун-не байырлап.

17.40 Шантгы.

17.40 «Дүзү-хөвир».

17.40 «Тыва» канал

18.20 МЕДЭЭЛЕР.

18.30 Школаны амдырал.

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге

Октябрь 31-ден ноябрь 4-ке чедир

21.40 Футбол.

22.30 Москва—Кремль.

22.50 «Канчаар ынак болуру». Уран-чечен фильм (Ильозин).

23.50 Делегей бөгүн.

00.00 Фильмиң улаңчызы.

00.50 МЕДЭЭЛЕР.

01.00 — 02.10 Футбол. Допчулал.

ИНИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал

7.30 Формула—730

8.00 МЕДЭЭЛЕР.

8.20 Автомтг.

8.25 Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур... Ажыкче чалап тур...

8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.

9.00 Өй-би-си-нин медээлери.

9.25 Чоруптаалы.

9.35 «Санта-Барбара», Телесернал.

10.25 «Абаар».

11.15 Клип-чачсар. А. Варум.

11.20 Үе-чадалар.

11.35 Телесолун.

11.40 Тараачынар айтыры.

12.00 — 12.20 МЕДЭЭЛЕР.

15.55 Дамчыдылгалар программазы.

16.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.20 «Сагыш-сеткилвиңгиз камгалап ал көрүңер», «Баштайгы дубль».

16.30 Уругларга дамчыдылган.

17.05 Хунун-не байырлап.

17.15 Мульти-пульти.

17.30 Чаа шугуң.

17.30 «Тыва» канал.

18.10 МЕДЭЭЛЕР.

18.20 Мультифильм.

18.40 «Ааржыр ажыл бер?».

18.55 МЕДЭЭЛЕР.

19.05 Хөгүгүмүг байыр.